

Kubišová, Hedviga

**Synchronný a diachrónny výskum antroponým v turčianskej obci
Belá-Dulice**

Opera Slavica. 2006, vol. 16, iss. 2, pp. 25-32

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/116494>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SYNCHRÓNNY A DIACHRÓNNY VÝSKUM ANTROPONÝM V TURČIANSKEJ OBCI BELÁ-DULICE

Hedviga Kubišová (Banská Bystrica)

*Nevím, jaké ti mám dát jméno. Možná Františka.
Nebo snad Kleopatru, Urlika či dokonce snad Lora.
Nebo prostě svěřice. Jednoduše moje holčička.*

Vátjo Rakovski

O používaní antroponým na Slovensku

V medziľudskej komunikácii zohráva dôležitú úlohu osobné meno, ktoré plní funkciu sociálnu, kontaktnú, emocionálnu, predovšetkým však identifikačnú.

Pôvodne sa používalo na Slovensku iba krstné meno, prechod od jednomennej sústavy k dvojmennej trval celé stáročia. Význačnejšie šľachtické rody mali prímenná už v antických dobách, získavali ich za svoje zásluhy. Prímenná sa stali neskôr priezviskami, prevažne išlo o patronymické pomenovanie (po otcovi – napr. Pavlov syn). Na území Slovenska sa priezviská začali používať až v stredoveku (asi od 15. storočia), od 17. storočia sa stali dedičnými, spoločenskú záväznosť nadobudli Jozefínskym patentom v r. 1780.

Charakteristika obyvateľstva

Obec Belá-Dulice sa nachádza pod úpäťm Veľkej Fatry asi 12 km od Martina, obyvatelia tvorili národnostne homogénnu skupinu. Živil sa roľníctvom, rozvinuté bolo tiež včelárstvo, ovčiarstvo a salašníctvo. Iba v niektorých rodinách sa vyskytli aj remeslá ako stolár, kolár, krajčír, mlynár. Tí najchudobnejší pracovali ako nádenníci a sluhovia. V najpočetnejších rodinách sa narodilo i desať, jedenásť detí. Z núdze odchádzali za prácou i do Ameriky, niektorí sa vracali bohatší, prezývali ich Amerikáni. Ženy nemali vzdelanie, pracovali v domácnosti alebo slúžili v bohatších rodinách. V židovských rodinách pomáhali manželky v obchode, detí bolo menej.

Slovenské olejkárstvo má svoj pôvod v Turci, v Belej žili tiež podnikaví šafraníci, olejkári a obchodníci; vyrábali liečivá, olejčky a mastičky. Križovali cesty Európy od Francúzska cez Holandsko, Švédsko, Poľsko, Rusko od konca 16. stor. až do prvej tretiny 19. stor. S drevenými krošňami, naplnenými rozmanitými

liekmi a olejčkami, šírili slávne meno ľudového liečiteľstva, v Poľsku a Rusku ich nazývali „vengerskými“ doktormi – uhorskými lekármi (Junas 1996, s. 110). Domov sa vracali s istým kapitálom, ktorý investovali do kúpy urbárskych podielov. Migrácia v obci bola malá, sobáše sa uzatvárali najčastejšie medzi domácimi, prípadne si našli partnera v susedných obciach Žabokreky, Necpaly, Jaseno či Blatnica. Teritoriálna uzavretosť, nízka migrácia a kultúrna homogénnosť mikroregiónu obce nám poskytla vhodný materiál pre skúmanie antroponým v obci.

A. Výskum priezvisk v obci Belá-Dulice

Pri systemizácii antroponým sme postupovali podľa Blanárovej klasifikácie (1996, s. 124). Antroponomastický materiál pre diachrónny výskum sme získali na základe dvoch komplexných sond do dokumentov:

- a) *Evidencia občanov z r. 1920, v ktorej sú zaznamenaní občania narodení v 2. pol. 19. stor. a žijúci v prvej tretine 20. storočia.*
- b) *Evidencia občanov Belá-Dulice. Obecný úrad Belá-Dulice. 1.1. 1990 – 19. 10. 2005.*

V ortografickej podobe priezvisk sa vyskytli odchýlky v grafickom zázname i v rámci jednej rodiny, najčastejšie pri zaznamenávaní diakritiky, ktorá vyplývala: (a) z rozkolísanosti vo výslovnosti, (b) z nejednotnosti normy pri prechýľovaní cudzích ženských priezvisk, niektoré sú zapísané v tvare maskulína, (c) z jazykových problémov pri používaní cudzích, najmä nemeckých/židovských priezvisk, napr. *Drachsler* i *Draksler*, (d) z nepresnosti matrikára: *Rusňák/ manž. Rusnáková*.

Vo výslovnosti priezvisk je nápadne mäkká palatálna výslovnosť *l'* v priezviskách typu [*Poljak, Paľa, Kráľik*]. V miestnom úze sa mnohé priezviská používajú so sufixom *-e* podobne ako v príménach: *Huleje, Kováčiike, Bernáte, Kapuste, Sumke, Blahe, Svrčke* (v tejto podobe nám ich zapísala aj informatorka). V synchronnej rovine existujú výslovnostné a pravopisné varianty toho istého priezviska: *Paulínil Paulíny; Rusnák/Rusňák*, pri krstných menách *Pavell/Pavol*. Zvláštnosťou je výskyt priezviska v latinskej podobe *Nauta*, v slovenskej podobe *Plavec*. Podobne ako na celom území Slovenska, aj v Belej sú priezviská odvodené od proprií i apelatív. V niektorých priezviskách sa už apelatívny základ nepociťuje.

Sémantická motivácia priezvisk v obci Belá-Dulice

Slovenské priezviská:

1. Vytvorené z iných proprií:

- z krstného mena: *Matejčík, Petrovič, Urban, Ďurkovič, Ďurík, Pavlovič, Paľa, Štefánik*;
- z etnoným : *Poljak, Rusnák, Rusňák, Chorváth*.

2. Motivované apelatívami:

- povolanie: *Valach, Kuchárik, Hutník*;
- motivácia činnosťou: *Plavec, Vrtiak, Štípala*;
- názvy rastlín: *Pšenica, Rajčan*;
- názvy zvierat: *Medveď, Kozák, Svrček, Sýkora, Kohút, Králik, Kozár*;
- motivácia vlastnosťami: *Tichý, Suráň, Nudzaj, Nedbalec, Nemila*;
- motivácia vo farbách: *Šedaj, Čerňák, Černiansky*;
- predmety a priestor: *Grajciar, Gombársky, Dvorštiak, Košík, Remeň, Hradský*;
- časti tela: *Figura, Očka*.

3. Priezviská podľa morfematickej výstavby:

- (a) jednoduché: *Kohút, Remeň, Kráľ, Sauch*,
- (b) derivované: sufixami: *Dvorštiak, Petrovič, Rajčan*,
konfixami: *Podhradský, Prieložný, Nemila*,
- (c) zložené: *Berčácin* (pôvod z Čadce)

Nemecké priezviská: ich nositeľmi sú príslušníci židovských rodín. *Drachsler* (zapísané je aj v zdomácnenej podobe *Draksler*), *Orthofer* (panský lesný) *Stieger* (učiteľ), *Stein, Trostler* (obchodník), *Weiner*. Väčšinou to boli drobní obchodníci, krčmári, ale aj úradníci. Tragický je príbeh rodiny Drachslerovej, členovia rodiny boli odvezení do koncentračného tábora: Oľga (*1917) bola vyhlásená za mŕtvu, Šarlota (*1912) a Alexander (*1913) zmenili v r. 1946 priezvisko (podľa vyhl. Povereníctva Min. vnútra, Bratislava, č. 15835/12146).

Osobitnú pozornosť si zaslúži fakt, že príslušníci židovských rodín uzatvárali zväzky iba medzi sebou, nikdy nie s príslušníkmi iných vierovyznaní. Uvádžeme niekoľko príkladov: *Drachler + Kohnová, Grossmann + Lichtensteinová, Grossmann + Friedová*. Rodina Oskara Drachslera a manželky Ehrensteinovej bola do obce prijatá r. 1906. Židovské rodiny v obci pochádzali z Viedne alebo z Budapešti (napr. Š. Grossmannová).

Maďarské priezviská: v porovnaní s inými regiónmi sa vyskytujú veľmi zriedkavo. Väčšinou ide o mená privydatých žien: *A. Nyari* (z Blatnice), *M. Szücsová, A. Ursíni*, uvedené sú prevažne v tvare maskulina; priezvisko *Keveš*.

Ruské priezviská: podľa mienky informátorov je najrozšírenejšie priezvisko *Sumka* ruského pôvodu a súvisí s dávnymi cestami olejkárov. Ojedinele sa vyskytlo napr. priezvisko *Korostylov*, patrilo ruskému hokejistovi, ktorý v obci istý čas žil.

Latinské priezviská: (a) *Nauta* (z lat. nauta = plavec, lodník, námorník). V obci sa vyskytuje aj slovenský ekvivalent tohto priezviska *Plavec*; (b) *Salini* – prikláňame sa k názoru, že priezvisko je z lat. salis/soľ, salinum/soľníčka.

Najfrekventovanejšie priezviská v obci Belá-Dulice od roku 1900 – 2005

1. Sumka	60	7. Bernát, Hlinka	21
2. Kováčik	42	8. Matejčík	17
3. Blahušiak	32	9. Ladiver, Blaho	16
4. Kuchárik	29	10. Balko, Kapusta, Rusnák, Hamza	15
5. Salíni	28	11. Ivanka, Čillo, Paulíni,	14
6. Pavlík, Kubizna	25	12. Svrček, Zachar	13

V komplexnom výskume sme analyzovali vzorku 1232 nositeľov priezvisk, všetky sme uvádzali v mužskom rode. Dva súbory nám umožnili sledovať diachronické zmeny vo výskyte priezvisk približne po 100 rokoch.

B. Živé mená

Okrem štandardizovanej podoby sa používajú aj neúradné, resp. poloúradné mená, tzv. živé mená (ŽM), majú špecifické onomastické črty. Z identifikačných dôvodov sa uvádzali aj v rôznych úradných, pracovných a poloúradných zápisoch kvôli spresneniu identifikácie občanov. V zmysle PSP 2000 sa oficiálne uplatňuje výslovnostná i grafická podoba obyvateľského mena *Belan/Belania*. V obci žije viac rodín s rovnakým priezviskom, preto sa objavila potreba vzájomného odlíšenia prostredníctvom ŽM. Pre túto skupinu ŽM je charakteristicky posesívny sufik *-e/é*, ktorý sa pridáva k antropolexéme. V Turci sa uplatňuje charakteristická, veľmi mäkká výslovnosť *ʃ* a dôsledné rytmické krátenie. Pri šlovotvorbe ŽM sa prejavuje expresívnosť, konotatívnosť a tzv. spoločenská príznakovosť, ako na to upozorňuje I. Valentová (2000, s. 190).

V užšom spoločenskom úze obce sme zistili nasledovné motivanty: (a) topografické údaje, (b) rodové prezývky, ŽM podľa domu (*Bibzé*), (c) zmysel pre humor (*Tidlité*), (d) zamestnanie (*Kožiare*), (e) národnosť (*Chorváte*). Niektoré živé mená majú nejasný pôvod (*Žgondé*). V hovorenej podobe sa v regióne používa posesívny sufik *-e* aj v oficiálnych priezviskách. Pri používaní ŽM sa uplatňujú hodnotiace postoje pomenovateľov. Obzvlášť rozvinuté je ŽM rodiny Sumkovcov (60 nositeľov). Najstarším príslušníkom bol Ján Sumka, dožil sa 103 rokov (1901 – 2004).

ŽM rodu *Sumka*: *Bačiake*, *Bibze*, *Bliské*, *Chorváte*, *Koláre*, *Pavlike*, *Spod topoľa*, *Sumčiare*, *Tidlité*, *Vodáre*, *Žgondé*.

ŽM v obci Belá – Dulice

priezvisko	živé meno	priezvisko	živé meno
Kuchárik	Kožiare	Huleje	Belane
Brna	Dráke, Prďe	Majerčík	Mlynáre

Kapusta	Červeňáke	Svrček	Kube, Traske
Kováčik	Halanie	Brzák	Baptista, Považané
Bernát	Chovane, Lace	Salini	Prďe
Blaho	Goliane	Matejčík	Múkere

C. Distribúcia krstných mien v obci Belá-Dulice

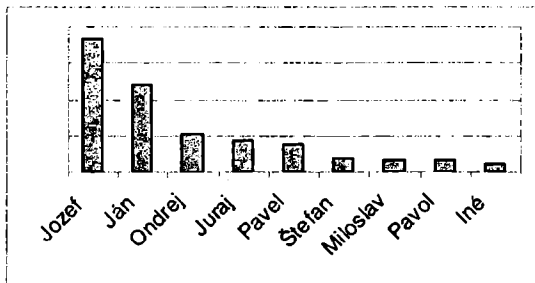
V diachronickom výskume sme sledovali, aký je aktuálny stav vo výbere krstných mien, pri ich výbere sa zákonite prejavujú dynamickejšie zmeny ako v priezviskách, ktoré sú dedičné. Používanie krstných mien je ovplyvnené faktormi jazykovými, ale aj mimojazykovými, ako na to poukazuje M. Knappová (2000, s. 171). Upozorňuje na tri hlavné faktory:

- činitele právne, usmerňujúce voľbu a zápis antroponým do verejných listín,
- činitele jazykové (gramatické, pravopisné a výslovnostné),
- činitele mimojazykové – antroponymum je jav sociálny, teda spoločensky podmienený.

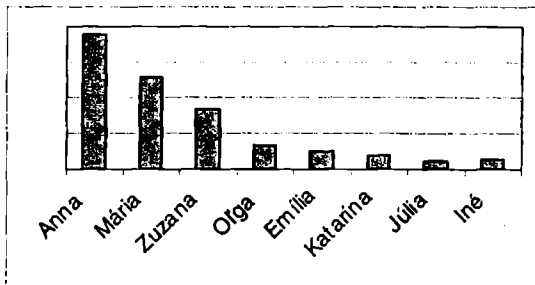
Na prelome predchádzajúcich storočí sa krstné mená v Belej používali v duchu rodinných a regionálnych tradícií, prideľovali sa výlučne slovenské mená. Prevažovala tendencia krstiť najstaršieho syna po otcovi alebo po starom otcovi, ženské mená sa v rodine tiež často opakovali. Vyskytli sa prípady, že po úmrtí dieťaťa novonarodenému vybrali rovnaké krstné meno. Mená plnia kultúrno-identifikačnú funkciu, v neoficiálnej sfére je preferovaná aj ich expresívna funkcia. V období po r. 1989 vzrastá snaha o exkluzivnosť krstného mena a zvyšuje sa jeho variabilita. Zložené krstné slovanského pôvodu sú v obci zriedkavé, sú to Miloslav, Miroslav, Jaroslav.

Najfrekventovanejšie krstné mená v obci Belá-Dulice na základe Evidencie z roku 1920:

Mužské mená	%
Jozef	36,70
Ján	24,20
Ondrej	10,60
Juraj	8,50
Pavel / Pavol	7,80
Štefan	3,77
Miloslav	3,21
iné	2,02

Ženské mená	%
Anna	37,60
Mária	25,30
Zuzana	16,86
Oľga	6,60
Emília	5,10
Katarína	3,85
Júlia	2,30
iné	2,59

Krstné mená cudzieho pôvodu sme zaznamenali v tomto období iba v židovských rodinách, kde je register mien pestrejší; ide o mená nemeckého či hebrejského pôvodu:

- (a) Mužské mená: *Albert, Maximilian, Hugo, Henrich, Leopold*;
 (b) Ženské mená: *Šarlota, Elza, Klára, Rozália, Johana, Anastázia*.

Krstné mená detí narodených po r. 1990 – 2005 v obci Belá-Dulice

Tradičné ženské mená ustupujú, ba takmer sa prestali používať. V oblasti mužských mien nie je ústup slovenských mien taký výrazný, renesanciu prežívajú mená: Michal, Ján; z cudzích mien pribudli Denis, Patrik. Iná je situácia pri výbere mien pre dievčatá, v obci nebolo ani raz vybrané meno Anna (r. 1920 Anna 37, 6%), Mária 1x (r. 1920 Mária 25,30 %, vid' tab.). Dôležitú úlohu zohrávajú aj spoločenské zmeny po r. 1989. Najobľúbenejšie mužské mená v posledných pätnástich rokoch v obci sú Michal (5x), Ján (3x), Patrik, Peter, variantne sa používa Pavel i Pavol. Medzi ženskými menami je v súčasnosti frekventované české meno Lenka (4x), Nikola, Andrea.

Mená chlapcov narodených v období r. 1990 – 2005

Adam	Filip	Lukáš	Peter
Alojz	Ivan	Marek	Radovan
Andrej	Jakub	Martin	Radovan
Andrej	Ján	Matej	Samuel
David	Jozef	Michal	Sebastian
Denis	Ľuboš	Milan	
Dominik	Lukáš	Pavol	

Mená dievčat narodených v období r. 1990 – 2005

Antónia	Ema	Mária	Simona
Andrea	Janka	Martina	Tatiana
Beata	Karin	Michaela	Tereza
Denisa	Katarína	Nikola	Vanesa
Dominika	Kristína	Patrícia	Veronika
Erika	Lea	Paulina-Zuza	Zuzana
Ester	Lenka	Petra	
Eva	Lucia	Radka	

Zhrnutie:

Používanie antroponým v Beleji je ovplyvňované regionálnymi i spoločenskými tradíciami. Osobné meno je spojené so svojím nositeľom, ktorý žije na istom mieste, takže sa viaže aj na priestor. V posledných desaťročiach sa znižuje distribúcia tradičných slovenských mien a pribúdajú prevzaté mená.

Priezviská sú typické pre istý región. Antroponomastický materiál z obce Belá-Dulice je dôkazom, že miestne obmedzené sú predovšetkým živé mená (prímená). Potvrdzujeme názor: „Expresívnosť prezývkových obyvateľských mien je podmienená komunikačnou situáciou, sociálno-psychologický aspekt pomenovaní poukazuje na mnohorozmernú a zložitú štruktúru propria“ (J. Krško, 2000, s. 83). Živé mená v obci majú pestrú sémantickú motiváciu, používajú sa v tvare s posesívnou príponou *-e/é*. Sú prejavom jazykovej kreativity a kultúrnej identity občanov regiónu Turca.

Frekvencia krstných mien bola v minulom storočí na celom území Slovenska podobná. Dudok konštatuje, že v 17. a 18. storočí sa poradie krstných mien na strednom a západnom Slovensku výrazne neodlišuje: Ján, Juraj, Michal, Ondrej, Adam, Pavel; medzi ženskými menami sa najčastejšie vyskytujú Anna, Mária, Katarína, Eva, Alžbeta, Katarína, a to ani pri porovnaní mestského a dedinského prostredia, ani katolíckeho s evanjelickým (2000, s. 22). Z našich výskumných materiálov z r. 1920 sme zistili osobitnú situáciu v židovských rodinách, ktoré tvorili uzavretú enklávu, prevažujú v nich nemecké a židovské (hebrejské) mená. Výrazná zmena v distribúcii krstných mien nastáva v posledných dvoch desaťročiach. Podľa výskumov M. Knappovej (2000, s. 171) mimojazykové aspekty ovplyvňujú až 30 – 35% voľby mien a sú javom celoeurópskym. Na tento jav upozorňuje aj M. Dudok (2000, s. 23): „Zvyšuje sa distribúcia mien prevzatých mien zo západoeurópskeho areálu, najmä z frankofónneho a anglofónneho zónolektu.“ Dôkazom je aj motto nášho príspevku, ktoré v reflexívnej minúvahe vyslovil bulharský básnik Vätjo Rakovski (2005, s. 35).

Literatúra:

- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. Bratislava: Veda, 1996, 250 s. ISBN 80-224-0490-X.
- DUDOK, M.: Kultúrna identita a vlastné meno. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník materiálov. 14. slovenská onomastická konferencia. Bratislava – Banská Bystrica: JÚLŠ a PF FHV 2000, s. 21 – 27. ISBN 80-8055-429-3.
- JUNAS, J.: Turčianske chotáre. Vyd. Gradus, 1996. ISBN 80-901-392-8-0.
- KNAPPOVÁ, M.: Spoločenské proměny a volba rodných jmen v Česku. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník materiálov. 14. slovenská onomastická konferencia. Bratislava – Banská Bystrica: JÚLŠ a PF FHV 2000, s. 171 – 177. ISBN 80-8055-429-3.
- KRŠKO, J.: Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník materiálov. 14. slovenská onomastická konferencia. Bratislava – Banská Bystrica: JÚLŠ a PF FHV 2000, s. 75 – 85. ISBN 80-8055-429-3.
- Evidencia občanov Belej. Obecny úrad Belá-Dulice: 1920.
- Evidencia občanov Belá-Dulice. Obecny úrad Belá-Dulice: 1.1. 1990 – 19. 10. 2005.
- RAKOVSKI, V. : Chci ti něco říci, světe. Umělec. In: Slovanský jih, r. 5, č. 6, 2005, s. 35.
- VALENTOVÁ, I.: Jazyková stránka individuálnej charakteristiky ako funkčného člena živej antropolexémy. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník materiálov. 14. slovenská onomastická konferencia. Bratislava – Banská Bystrica: JÚLŠ a PF FHV 2000, s.189 – 202. ISBN 80-8055-429-3.

Štúdia je výsledkom všestranného bádania pri príležitosti 750. výročia založenia obce. Za poskytnutie cenných informácií a materiálov ďakujeme:

prof. PhDr. Sedlákovi, CSc., PhDr. Anne Badínovej, Viere Kováčikovej.